

LES 5: OVERZICHT VAN GEBOUWEN MET RELIGIEUZE BESTEMMING IN BERGEN OP ZOOM (bouwdatum of datum vroegste vermelding)

WILLEM VERMEULEN

1246-1752 St.-Maartensgasthuis en kapel (Blauwehandstraat, hoek Wouwsestraat.)

Het St.-Maartensgasthuis wordt voor het eerst vermeld in 1246. Zoals gebruikelijk in de Middeleeuwen is het kerngebouw, later een kapel, oorspronkelijk ingericht als gasthuis met ziekenzaal. Het oostelijke deel, met koorsluiting, dient tot gebedsruimte. In de tweede helft van de veertiende eeuw trekt men een afzonderlijk gasthuis op. De voormalige ziekenzaal richt men dan in als gebedsruimte. Tegen de westgevel verrijst in de 15de eeuw een toren met luidklok en uurwerk. In 1525 verdwijnt de functie als ziekenhuis. De kapel blijft bestaan en in 1578 wijst aartshertog Matthias deze toe aan de protestanten. Wanneer de protestanten in 1588 hun diensten verplaatsen naar de St.-Gertrudiskerk wijst de stad de kapel – ook nu weer als gebedsruimte – toe aan de Engelse militairen. In 1604 biedt de kapel onderdak aan de Franse school. In 1643 krijgt het schip van de kapel de bestemming paardenstal voor de gouverneur, en het koor de bestemming ruitervacht. In 1722 koopt de Raad van State de vroegere kapel. In 1750/1752 wordt de kapel afgebroken en het vrijgekomen terrein opgenomen in de tuin van het Gouvernementshuis.

1267 Sint-Gertrudiskerk (Grote Markt)

In 1397 heeft een grote stadsbrand huis gehouden in Bergen op Zoom. Bij die gebeurtenis ging ook de Gertrudiskerk verloren. Dit betrof een kruisbasiliek behorende tot de Brabantse gotiek. Deze basiliek moet na ongeveer 1350 gebouwd zijn en ook voor die tijd was reeds sprake van een kerk op deze plek. Er zijn bronnen uit 1267 die hiervan melding maken. In de 15e eeuw werd de kerk herbouwd naar plannen van E. Spoorwater en na diens dood werkten de ontwerpers Keldermans verder. In 1443 begon men met de herbouw van het koor. In die periode moet ook het eerste 'grote' orgel in de kerk zijn geplaatst.

In de 16de eeuw werd hard gewerkt aan een uitbreiding van de Gertrudiskerk naar ontwerp van A. Keldermans. Het was de bedoeling de kerk in fasen te vervangen door een aanzienlijk grotere. Thans kunnen we de aanvang van dit "nieuwe werk" nog zien aan het z.g. 'tweede transept' dat achter het koor is te vinden. Nieuwe zijbeuken en koor werden weliswaar gebouwd maar rond 1700 werd dit alles weer afgebroken wegens bouwvalligheid. Na de reformatie wilde men deze plannen niet verder uitvoeren.

Rond 1553 maakte het orgel plaats voor een groter orgel, gebouwd door Henrick Niehoff te 's Hertogenbosch. Van dit orgel is een deel te zien op het schilderij van Leendert Knijff in het gemeentemuseum het Markiezenhof.

Op 8 november 1580 werd de Gertrudiskerk geplunderd en vanaf dat moment niet meer voor de rooms-katholieke eredienst gebruikt. Aanvankelijk diende het gebouw als kazerne en in 1587 werd de 'Grote-of Sint-Gertrudiskerk' door de Nederduits Gereformeerden in gebruik genomen als plek voor de eredienst. Op 20 juli 1747 werd de kerk verwoest tijdens het bombardement door de Fransen. De protestanten vonden onderdak in de Waalse kerk en via allerlei acties, collecten en subsidies begon men aan de wederopbouw van de Grote kerk. 15 oktober 1752 kon deze in gebruik genomen worden.

Na de Franse revolutie en alle troebelen die daarna plaatsvonden (eind 18e begin 19e eeuw) hebben de hervormden, de katholieken en de overheid gedurende meer dan 20 jaar met elkaar in conflict gelegen over het eigendomsrecht van de Grote kerk. De katholieken vonden dat deze kerk hen was ontnomen in 1580 terwijl de hervormden vonden dat zij de kerk van 1747-1752 zelf hadden gebouwd, weliswaar op oudere fundamenten, maar meer ook niet.

Koning Willem I wees de kerk in 1822 aan de hervormden toe. Tegelijk kregen de katholieken de gelegenheid een eigen kerk te bouwen: de Maagdkerk.

De schade door de tweede wereldoorlog aan de kerk bleef in hoofdzaak beperkt tot de Noorderkapel en de toren. Herstel hiervan kwam op 70.500 gulden en werd in de jaren na de oorlog uitgevoerd. Oplevering 1951. In de jaren vijftig werd duidelijk dat totale restauratie van de grote kerk noodzakelijk werd. De hervormde gemeente kon deze restauratie financieel niet dragen. Nadat brokstukken van het plafond naar beneden gevallen waren, werd eind 1966 de kerk voorgeoed door de Hervormde Gemeente verlaten. De kerk ging in eigendom over naar de gemeente Bergen op Zoom. Tijdens de volgende restauratie brandde in 1972 de Grote Kerk af en werd het protestantse kerkmeubilair volledig verwoest. Bij de brand van 1972 ging ook het uit 1771 stammende pijporgel verloren. Dit instrument was van de hand van orgelbouwer Louis II del Haye uit Antwerpen. In de jaren tachtig werd in overleg besloten de kerk aan de rooms-katholieke parochie ter beschikking te stellen terwijl de hervormden enige malen per jaar het recht behouden de kerk te gebruiken. De Gertrudiskerk werd in de jaren 80 heringericht met interieurstukken uit de Maagdkerk, de Martelarenkerk, de Jozefkerk en de schuilkerk. Het silhouet van de stad wordt nog steeds bepaald door de thans 59 meter hoge toren van de Gertrudis. (Met het haantje meegeteld zelfs 61,20 meter). Wanneer men oudere tekeningen van de stad bekijkt valt op dat met name de torenbekroning in de loop der tijden veranderingen heeft ondergaan. De torenromp bleef aldoor dezelfde en werd in 1370 opgetrokken met z.g. Gobertange kalksteen. De huidige bekroning, bekend onder de naam "peperbus" stamt van 1752. De enige verandering werd de inbouw van het carillon in 1938.

1400?–1580 Sint-Gertrudiskapel

Gelegen op de hoge rand ten noorden van het dorp Oud Borgvliet, nabij het Boomkilpad. Al in het begin van de 15de eeuw is hier sprake van een kapel in de nabijheid van de Sint-Gertrudisbron. Omstreeks 1523 dragen de schepenen van Borgvliet de kapel over aan de heer van Bergen op Zoom. Vermoedelijk is de kapel rond 1580 vernield. In 1989 is ongeveer 170 meter noordelijker aan de Scheldelaan een nieuwe Sint-Gertrudiskapel gebouwd waarbij de vieringtoren van de gesloopte Heilige Martelaren van Gorkumkerk als bekroning wordt geplaatst.

1414-1747 Sint-Petrus en Pauluskapel (t.h.v. Hoogstraat, 21.)

De oudst bekende vermelding van het gebouw dateert uit 1414. Na de stadsbrand van 1444 wordt de kapel hersteld. In 1472 blijkt de kapel een toren met klok te hebben, want men verandert de galmgaten. Na de sluiting van de kapel in 1580 krijgt het gebouw een militaire bestemming. In 1747, bij de belegering door de Fransen, valt zij ten offer aan de beschietingen.

1424-1580 Sint-Jacobskapel (Sint-Catharinaplein, t.h.v. het vroegere nummer 30.)

De kapel wordt in 1424 vermeld. Hoogstwaarschijnlijk biedt het schip van het gebouw onderdak aan het oorspronkelijke gastenverblijf t.b.v. pelgrims naar St.-Jacob van Compostella en is het koor voor de eredienst bestemd. Later is het gasthuis gevestigd in de nrs. 28 en 29 (de Grote en Kleine Sint-Jacob). Het gasthuis wordt gesloten in 1580 en is daarna deels als ruitersalling in gebruik. In 1597 verkoopt de stad het erf waar de inmiddels gesloopte kapel heeft gestaan. Het is in vele plaatsen in de Middeleeuwen gewoonte een bedevaart naar Santiago de Compostella in Spanje als boete op te leggen. Behalve als boetedoening gaan velen ook uit vroomheid. De pelgrims die naar Compostella zijn geweest krijgen een bijzondere status. Aangezien hun maatschappelijke contacten soms voorgeoed zijn verbroken hebben zij bij hun terugkomst materiële ondersteuning en soms kost en onderdak nodig. De broeders sluiten zich dan ook aaneen tot een Sint-Jacobs-gilde, dat een of meer huizen bezit.

Het voornaamste daarvan werd Sint-Jacobsgasthuis genoemd. Daar kunnen ook pelgrims op weg van of naar Compostella onderdak vinden.

1462-1952 Sint-Margrietenkapel, later Waalse en Lutherse kerk (Geweldigerstraat hoek Minderbroederstraat.)

Deze bij het Sint-Margrietenklooster behorende kapel wordt kort na 1462 opgetrokken. Nieuwbouw vindt plaats in 1503 waarbij het bedehuis een houten tongewelf krijgt. Na 1580 krijgt de kapel wisselende functies, o.a. als kerkruimte voor Engelse en Schotse militairen. De Waals hervormde gemeente, in 1685 bij de komst van de Hugenoten gesticht, vestigt zich hier. In 1702 beslist de stadsmagistraat dat de pas opgerichte Lutherse gemeente in de zondagvoormiddag het gebouw mede mag gebruiken; buiten dit tijdstip de Waalse gemeente. Later scheidt men de ruimte door een wand in tweeën. De Lutherse gemeente gebruikt het westelijke gedeelte, de Waalse het oostelijke. Zij hebben toegang tot de kapel via het gasthuis. In 1791 maakt men aan de Geweldigerstraat een dubbelportaal.

De Waalse gemeente wordt in 1828 opgeheven. De Lutheranen gaan in 1939 naar de Faurestraat, met medeneming van hun fraaie orgel. De kapel wordt in 1952 gesloopt.

Bij de Beeldenstorm in 1580 worden 23 kloosterlingen verjaagd, maar enkele weken later neemt de magistraat het klooster onder zijn bescherming, zodat de zusters het weer kunnen bewonen. Op bevel van de militaire machthebber breekt men in 1582 het Sint-Elisabethgasthuis af en gaat het Margrietenklooster als gasthuis fungeren, met als voornaamste functie het verplegen van soldaten uit het Staatse leger.

1464-1586 Minderbroederklooster (gebied Minderbroederstraat, Noordsingel, Dumontsdreef en Goudenbloemstraat.)

In 1464 vestigen de eerste Minderbroeders-Observanten zich in een steeg in het verlengde van de tegenwoordige Goudenbloemstraat. De magistraat steunt de broeders bij verdere uitbreidingen en verbouwingen van hun kloostercomplex en kerkgebouw met bijbehorende begraafplaats. Ook genieten de Minderbroeders de gunst van de heer van Bergen op Zoom en zijn familie. Hij laat in 1488 aan het gebouw een oratorium (privé-bidkapel) bouwen. Bergenaren die een misdaad hadden begaan, werden soms veroordeeld in het klooster om vergiffenis te gaan bidden, bij voorkeur in hun 'lijnecleederen' (ondergoed), barvoets en blootshoofds.

Bij de soldatenfuriën in 1580 worden klooster en kapel totaal geplunderd en de bewoners op straat gezet. In 1586 is het gebouw een zodanige ruïne dat het stadsbestuur besluit tot afbraak. Het terrein wordt verkaveld. Een deel echter doet tot 1831 dienst als katholieke begraafplaats.

1469-1628 Lievevrouwekapel, later Korenwaag (Lievevrouwestraat, 47)

De oorspronkelijke kapel dateert uit de veertiende eeuw. Het is de kapel van het Schippersgilde, dat in 1469 een nieuwe kapel aan de haven laat bouwen. Een kapel toegewijd aan 'Ons Lieve Vrouw op 't Stexken', een speciale schippersdevotie.

Na 1469 staat de Lievevrouwekapel ter beschikking van het gilde van St.-Jan de Doper. Rond 1628 wordt de kapel gedeeltelijk afgebroken. Op het vrijgekomen terrein bouwt het stadsbestuur in 1629 de stadskorenwaag. Een deel van de oostgevel van de vroegere kapel, met een cirkelvormig venster op de eerste verdieping, bevindt zich nog altijd in het aangrenzende pand *In den Scherminckel* (Lievevrouwestraat, 45).

1470-1573 Kapel van Onze Lieve Vrouw op 't Stexken (buiten de stad gelegen kapel op circa 250 meter ten westen van de St. Jacobspoort aan de zuidelijke havendijk ter plaatse van Wittoucksingel, 52)

Deze schipperskapel wordt gebouwd in 1470. Deze ontleent zijn naam aan een kopie van een Mariabeeld dat men in Antwerpen vereert. Het gebouwtje wordt in 1573 verwoest en vervolgens met de grond gelijk gemaakt.

1474-1745 Cellenbroedersklooster (Korenbeursstraat ter hoogte van de nrs. 8 t/m 18.)

Met de steun van het stadsbestuur bouwen de Cellenbroeders in 1474/77 een klooster met kapel. Ze zijn dan al in de stad werkzaam, want de oudst bekende ordonnantie (reglement) tegen de pest te Bergen op Zoom van 27 juni 1471 bepaalt dat men aan de Cellenbroeders die een zieke of gestorven pestlijder bezoeken, 4 stuivers zal geven. Door de omwenteling die in 1581 de hervormden aan de macht brengt, zijn er in 1581 nog maar twee broeders, waarvan er één de stad verlaat. De andere, Gillis van Couwendael, wordt eerst pestmeester en daarna 'binnenvader' van het stedelijke weeshuis.

Dit is in 1597 in het Cellenbroedersklooster ondergebracht door toedoen van dominee Baselius en prins Maurits. De voormalige kloosterkapel doet enige tijd dienst als Waalse kerk. In 1699 krijgt het complex een militaire bestemming. Gelijktijdig sloopt men een deel van het kloostercomplex ten behoeve van de aanleg van het Korenbeursplein. In 1745 verwoest een brand de laatste restanten van het klooster.

1484-1582 Kapel van het Sint-Elisabethgasthuis (Oude Wouwsebaan en Parallelweg.)

In 1484 bouwen de zusters Augustinessen van Alkmaar hier een klooster. Een godshuis ("hotel dieu" voor pestpatiënten) wordt omstreeks 1499 bijgebouwd en in 1509 en 1512 uitgebreid. Jan III van Glymes besluit in maart 1525 op eigen kosten een nieuw ziekenhuis te stichten. Dit ter vervanging van het Sint-Maartensgasthuis. Het complex wordt in 1582 ontruimd en nadien afgebroken.

1484-1747 Cellenzustersklooster (Huijbergsestraat, ter hoogte van de nrs. 8-14)

Dit klooster, ook wel *Berch van Calvarië* genoemd, wordt met steun van het stadsbestuur gebouwd in 1484/1485. De cellenzusters leggen zich toe op het verplegen van pestlijders. Bij het klooster horen een kapel en een begraafplaats. Na de plundering van 1580 zetten de zusters hun werk voort in het Gasthuis aan de Geweldigerstraat. In 1605 vertrekken de laatste zusters.

In 1589 is het kloostergebouw in gebruik als graanschuur en stal; in 1590 zijn er militairen gelegerd. Tussen 1605 en 1613 dient het als pesthuis, daarna als predikantshuis (1613) en woning voor de organist. Van 1621/1622 tot 1666 brengt de stad hier het armkinderhuis in onder. Met 'arme kinderen' bedoelt men dan halve wezen, vondelingen en door hun ouders in de steek gelaten kinderen, en kinderen van terechtgestelden of met tuchthuis gestrafte ouders. De overige weeskinderen gingen veelal naar het stadsweeshuis. Het tehuis is ook letterlijk armlastig: regelmatig is er te weinig te eten voor de kinderen.

Nadien biedt het voormalige klooster onderdak aan de Latijnse school en nog later aan een paardenstalling. Het gebouw is dan in bezit van de Republiek. Bij de verwoesting van dit stadsdeel in 1747 wordt ook dit gebied vernield.

1496-1570 Begijnhof (gelegen buiten de stad ten noordoosten van de stadsmuren, in de omgeving van de Noordzijde Zoom/Ravelstraat)

In 1496-1498 realiseert het stadsbestuur de aanleg van dit begijnhof. In dit ommuurde hof stonden 53 huizen, een kerkgebouw, een school, een ziekenzaal en een pesthuis. In november 1570 wordt het hof geplunderd en de begijnen verjaagd. Het is daarop gesloopt. Op het terrein komt (1592-1596) onder andere het Begijnenbolwerk tot stand.

1500?-1650 Sint-Janskapel (Bruinevisstraat (toen St. Gertrudisstraat) ter hoogte van het evenementengebouw De Stoelemat.)

De St.-Janskapel maakt onderdeel uit van een proveniershuis, een hofje voor oudgedienden uit de hofhouding van Jan III van Glymes en diens opvolgers. Het huis krijgt de naam Sint-Janshuis en bestaat uit tien huisjes, een ziekenzaal en een kapel. Vermoedelijk is kort na 1650 het complex in zijn geheel afgebroken. Een provenier is iemand die verblijf en verzorging geniet in een voorziening/gebouw van een geestelijke stichting.

1502-1581 Kapel van het Engelse Huis (Engelsestraat, 25-31)

In 1502 bouwt de Engelse natie hier haar handelshuis met poortgebouw, kapel en een achterhuis aan de Geweldigerstraat. In 1581 trekken soldaten in deze panden, waarna ze deze volledig uitwonen. De gevels van nr. 27 en 29 zijn nog overblijfselen van het complex.

1506-1709 Kapel Markiezenhof

In 1506 bouwt Jan III van Glymes bij de uitgebreide verbouwing van het woongedeelte van het Hof aan de tuinzijde een kapel. Van de bestaande eetkamer moet daartoe een venster worden gedicht. Ten behoeve van de vernieuwing van de woonvleugel in opdracht van Francois Egon de la Tour d'Auvergne in 1709 breekt men de kapel af.

1675-1968 Katholieke Schuilkerk (Korenmarkt in de tuin van het Klein Engels Huys.)

In 1581 wordt de openbare uitoefening van de katholieke eredienst te Bergen op Zoom verboden. Na het vredesverdrag van Münster in 1648 stimuleert de katholieke markiezin Maria Elisabeth II de wederoprichting van de parochie (1650), maar vanwege felle tegenstand van reformatorische zijde draagt men tot omstreeks 1675 op telkens andere plaatsen de mis op. In dat jaar gaat men kerken in de brouwerij de Raam in de Korenbeursstraat. In 1704 bouwen de katholieken aan de Korenmarkt in de tuin van een particuliere woning een schuilkerk. Deze stond tegen een rij huisjes in de Pastoor Lancrietstraat aangebouwd. In de loop van de tijd trekt men het ene na het andere huisje bij de schuilkerk. In het Klein Engels Huys zelf, het hoekhuis aan de Korenbeursstraat, wordt de pastorie ondergebracht en in een pand ernaast de kosterwoning.

De schuilkerk blijft in gebruik tot de bouw van de nieuwe kerk O.L.Vrouw ten Hemelopneming aan de Grote Markt in 1828. De voormalige schuilkerk gaat deel uitmaken van de Korenmarkt-kazerne. De kazerne, later Oranje Nassaukazerne genaamd, wordt in 1968 afgebroken, waarna het terrein braak blijft liggen.

De naam Kleine Kerkstraat verwijst nog naar de schuilkerk.

1829 Kerk van de H. Maagd Maria Ten Hemel Opneming (de Grote Markt)

In 1820 krijgt de rooms-katholieke parochie door een koninklijk besluit van Willem I 30.000 gulden subsidie voor het bouwen van een eigen kerk. Voorwaarde is dat men afziet van aanspraken op de Sint-Gertrudiskerk.

Van 1824 tot 1829 bouwt het parochiebestuur aan een kerk in neoclassicistische stijl. De architect is Josephus-Emmanuel Franssen uit Antwerpen. De financiering verloopt moeizaam; in 1831 merkt het kerkbestuur op dat de nieuwgebouwde kerk met vele schulden is bezwaard. Men richt de kerk in met het meubilair van de schuilkerk: altaren, communiebanken, preekstoel, orgel, biechtstoelen, beelden en schilderijen.

Pas na 30 jaar, in 1857, krijgt de kerk een torenspits met klokken. Het is het geschenk van de parochianen bij het vijftigjarige priesterjubileum van pastoor Van Aken. Ph. Muskens, pastoor van 1862 tot 1902, verfraait de kerk aanzienlijk: in 1861 met een barok hoogaltaar, in 1864 met het Ibachorgel, dat zich nu in de Sint-Gertrudiskerk bevindt, en in 1893 met decoratieve beschilderingen van het interieur.

De glas-in-lood vensters brengt men aan tussen de jaren 1925 en 1935. De twee eerste ramen zijn een ontwerp van Joan Collette, de andere ramen van de hand van Piet Cleijssen.

Ter gelegenheid van het gouden priesterjubileum van pastoor-deken Ch. Van Dam op 9 juni 1950 zamelt het kerkbestuur geld in voor nieuwe muurschilderingen.

Joan Collette krijgt de opdracht. De voorstelling van de tenhemelopneming van Maria, aangebracht in de apsis van de kerk, is behouden gebleven. Dit geldt ook voor de glas-in-lood vensters. De parochie verhuist in 1987 naar de zojuist gerestaureerde Sint-Gertrudiskerk.

In april 1987 wordt de kerk eigendom van de gemeente. Aanvankelijk wil het college van B&W het gebouw, een rijksmonument, slopen. Na protesten vanuit de stad en vanuit Den Haag gaat men alsnog over tot restauratie, verbouwing en inrichting van de kerk tot schouwburg. De opening van de schouwburg heeft plaats op 30 augustus 1990.

1832 Synagoge (Koevoetstraat, 39)

In 1793 ontstaat een kleine joodse gemeenschap in Bergen op Zoom. Van 1793 tot 1832 gebruikt zij de zolder van de Waag aan de Zuivelstraat voor haar bijeenkomsten.

In 1830 verleent koning Willem I bij koninklijk besluit goedkeuring voor de bouw van een synagoge en geeft daarbij een subsidie van 1000 gulden. Op de plaats waarop men de synagoge denkt te bouwen staat dan een oud en bouwvallig huis dat eigendom is van de joodse gemeente. Van dit huis blijven alleen de middeleeuwse kelders bestaan, de ruimten waarin zich nu de rituele baden bevinden. Op 16 augustus 1832 wordt de synagoge ingewijd. Op de daklijst staat de tekst: *door milddadigheid van den besten koning 5593* (=joodse jaartelling). Het gebouw is opgetrokken in neoclassicistische stijl.

Omdat de joodse gemeente zo klein is – nooit meer dan 90 leden – heeft ze nooit een rabbijn gehad, maar een godsdienstleraar, die tevens voorzanger (chazan) en ritueel slachter (sjochet) is.

In de tweede wereldoorlog confisqueren de Duitsers het gebouw. In september 1943 verkoopt de bezetter het aan een N.S.B.-er, die de ruimte als aardappelopslagplaats gebruikt. Deze feiten zijn verwerkt in het gedicht *Sjoel* van Benno Barnard dat op de zijgevel staat.

Na de oorlog krijgt de Israëlitische gemeente de synagoge terug. Zij kunnen echter geen minjan (10 volwassen mannen, die nodig zijn voor een eredienst) meer bijeenbrengen.

In 1972 wordt de gemeente Bergen op Zoom eigenaar. Aanvankelijk zijn er plannen voor sloop maar door toedoen van een groep burgers komt het gebouw op de monumentenlijst. In 1974/1975 vindt een eerste restauratie plaats. De tweede restauratie wordt uitgevoerd in 1997/1998, waarna het gebouw onder meer dienst gaat doen voor lezingen, tentoonstellingen en oefenruimte voor zangkoren. Gedurende de zomermaanden is de synagoge voor bezoek opengesteld.

1855-? Kapel Huize St.-Gertrudis (zijde Blauwehandstraat, naast nr. 36.)

In 1855 wordt in opdracht van het katholieke armbestuur het eerste gedeelte van de ‘Armenblok’ gebouwd, in 1868 uitgebreid langs de Blauwehandstraat. Gedurende enige tijd is hier een kapel ingericht geweest.

1857-1892 Potmakerskamer / kerkzaal van de Christelijk Afgescheiden Gemeente. (nu café ‘De Mortier’, Dubbelstraat,60.)

De Christelijk Afgescheiden Gemeente, in Bergen op Zoom bijeengekomen vanaf 1857, gebruikt eerst als gebedsruimte een zaal in het pand de Pottenbakkerskamer. Later wordt deze zaal aangekocht en verbouwd. In 1868 wordt deze ruimte nog vergroot. Een gedenksteen is het enige aandenken dat bewaard is gebleven. Deze bevindt zich nu in de Ontmoetingskerk aan het Bolwerk. In 1892 vormt deze groep samen met de evangelisatievereniging “Nehemia” de Gereformeerde kerk en komt dan samen in de Moeregrebstraat, 72

1865 / 1930 / 1951 Kerk van de H. Antonius Abt in Nieuw-Borgvliet (Rembrandtstraat, 52)

De eerste kerk van de H. Antonius Abt is in gebruik van 1865 tot 1929. Deze kerk wordt naar ontwerp van P. Soffers gebouwd als parochiekerk voor de bevolking buiten de zuidelijke stadswallen. Door de groei van die bevolking wordt de kerk te klein. In 1930 bouwt het parochiebestuur naar ontwerp van W. te Piele de tweede kerk van de H. Antonius Abt. Terugtrekkende Duitsers blazen in oktober 1944 de toren op, omdat zij de geallieerden geen uitkijkpost in handen willen spelen. Hierbij raakt ook de kerk ernstig beschadigd. In 1950-1951 bouwt men naar ontwerp van J. de Lint uit Breda de derde kerk van de H. Antonius Abt in neo-romaanse stijl. Deze raakt in 2000 buiten gebruik en wordt in 2002 verbouwd en ingericht als wijkcentrum en kinderdagverblijf.

1871-1982 Kapel Sint-Antoniusklooster. (Burg. Van Hasseltstraat, de Kloosterstraat en Van Dedemstraat)

In 1836 begint zuster Clara in Bergen op Zoom met onderwijs aan (armere) meisjes, eerst in de Korenbeursstraat, later in de Hoogstraat. In 1871 vestigen de zusters Franciscanessen van Roosendaal zich in de Burgemeester Van Hasseltstraat. Ze richten zich op onderwijs aan meisjes vanaf de kleuterschool tot (later) kweekschool en nijverheidsonderwijs. De basisschool Sancta Maria aan de Kloosterstraat is nog een (modern) overblijfsel van het complex. Het door C.P. van Genk ontworpen klooster met de in 1898 gebouwde kapel wordt in 1982 gesloopt. Het was een groot complex dat zich uitstrekte tussen Kloosterstraat, Burgemeester Van Hasseltstraat en de Van Dedemstraat

1876 Gereformeerde kerk (’t achterom) (Het Wapen van Frankrijk, Moeregrebstraat, 72)

In de Middeleeuwen gebruiken de Lombarden het pand voor hun geldhandel. In de zestiende eeuw koopt een wijnhandelaar het en na hem wonen er verscheidene notabelen. In 1795 verwerft de

Maatschappij tot Nut van het Algemeen het pand om er een spin-, brei- en leerschool in te vestigen ten behoeve van kinderen van minder welgestelden. In 1875 koopt de protestantse evangelisatievereniging 'Nehemia' het gebouw voor het houden van haar diensten. Daarnaast wordt het als school gebruikt. De vereniging sluit zich in 1886 aan bij de beweging van dr. Abraham Kuyper, de zogenaamde Dolerenden of Nederduits Gereformeerde Kerk, de tweede grote gereformeerde afscheidingsbeweging in de 19de eeuw. In 1892 verenigen zij zich met een oudere afscheidingsbeweging, de Christelijk Afscheiden Gemeente. Het achtergedeelte richt men in als kerkzaal en deze wordt in 1925 nog vergroot. De school vertrekt al eind 19de eeuw naar een echt schoolgebouw aan het Bolwerk, de School met den Bijbel. De kerkzaal wordt uiteindelijk te klein. In 1928 komt de Gereformeerde Kerk aan het Bolwerk (nu Ontmoetingskerk) gereed.

De kerk wordt verkocht aan het Leger des Heils. Deze organisatie heeft nog vele jaren hier haar bijeenkomsten gehouden. Na de oorlog komt er een autospuiterij en tot voor kort was de kerkzaal achter het woonhuis in gebruik als meubelopslagplaats. Na restauratie is er nu een galerie gehuisvest.

1881-1968 Kapel voor de zusters Franciscanessen in het Algemeen Burger Gasthuis (Van Dedemstraat, 11).

In 1881 bouwt het bestuur van het Algemeen Burger Gasthuis (ABG) een nieuw gasthuis aan de Van Dedemstraat ter vervanging van het oude aan de Vismarkt. Voor de zusters die de zieken verplegen, bouwt men in de tuin achter de ingang een kapel. De architect is C.P. van Genk. Deze kapel is afgebroken na het sluiten van het klooster bij de ingebruikname van het ziekenhuis Lievensberg in 1968. Het ABG wordt dan omgevormd tot verpleeghuis.

1884-1967 Hulpkerk St.-Joseph (Smitskerkje) (Sint-Jozefstraat, ter hoogte van de huidige C&A-winkel)

Wanneer in 1862 Ph. Muskens tot pastoor van de stadsparochie wordt benoemd, komt hij met het bisdom overeen dat alleen te Borgvliet een nieuwe parochie mag worden opgericht. De toename van de katholieke bevolking leidt echter tot ruimtegebrek. Daarom bouwt men hier in 1884 de bescheiden hulpkerk St.-Joseph, naar een plan van P. van Genk. Tot 1906 heeft zij de status van rectoraatskerk. De bedienende geestelijke is rector M.P.W. Smits (1837-1905), waarvan de bijnaam Smitskerkje komt. Pas bij de dood van pastoor Muskens (1902) kan men aan een definitieve parochie met een nieuw kerkgebouw denken.

Na de voltooiing van de Sint-Jozefkerk aan de Bredasestraat in 1913 dient het Smitskerkje eerst als opvang en distributieplaats voor de Belgische vluchtelingen, daarna als opslagplaats. Vanaf 1945 tot de sloop in 1967 biedt het onderdak aan het parochiale jeugdwerk.

1885-1945 Kapel katholiek weeshuis (Blauwehandstraat, 34)

Tussen 1885 en 1945 is hier het katholieke weeshuis ondergebracht. In het bestek van de verbouwing wordt ook een te bouwen 'bidplaats' genoemd, vermoedelijk gesitueerd aan de noordzijde van de oude pastorie.

1890-1990 Protestants Militair Tehuis (Auvergnestraat, 27)

In de achterbouw van het protestants militair tehuis is bij de bouw in 1890 een kerkrimte ingericht. Hier komen, behalve de militairen, ook jonge Berge protestanten.

Daar zijn twee redenen voor: hervormde jongelui die verkering hebben met gereformeerden, kunnen hier op neutraal terrein ter kerke gaan. Dit sust even de commotie in de families vanwege de ‘gemengde’ verkering. Daarnaast gaan meisjes hier graag naar de kerk om naar ‘verse soldaten’ te kijken. Dit wordt door de ouders stilzwijgend gestimuleerd (of geaccepteerd?). Hier komen in ieder geval serieuze protestantse jongemannen!

In de voorgevel aan de Auvergnestraat zit nog de eerste steen, gelegd door ds. Van Griethuyzen op 21 april 1890. In de steen een verwijzing naar psalm 90: 16/17. In de toenmalige bijbelvertaling staat daar:

laat Uw werk aan Uwe knechten gezien worden, en Uwe heerlijkheid over hunne kinderen. En de lieflijkheid des Heeren, onzes Gods, zij over ons; en bevestig Gij het werk onzer handen over ons, ja, het werk onzer handen, bevestig dat.

1895 Kapel Huize Sint-Catharina (Sint-Catharinaplein, 25)

De geschiedenis van het huidige Cathariantje is verbonden met de geschiedenis van het Margrietenklooster en het Algemeen Burger Gasthuis. In 1838 werd aan het ABG een kloosterorde verbonden om de verantwoordelijkheid voor de dagelijkse verpleging op zich te nemen. Voor deze zusters is in 1851 een kapel gebouwd die in 1895 door de huidige kapel werd vervangen.

In de loop van 150 jaar is langzaam maar zeker het gehele bouwblok tussen Minderbroederstraat, Geweldigerstraat, Vismarkt en Klaverstraat in bezit gekomen van het Catharinagesticht en in vele fasen volgebouwd. We vinden hier nu een ingewikkeld complex gebouwen van allerlei bouwstijlen. Nadat het ziekenhuis in 1882 een eigen onderkomen kreeg aan de Van Dedemstraat (A.B.G.) legde men zich toe op de verpleging en verzorging van bejaarden en gebrekkigen. In 1930 werd een nieuw hoofdgebouw gerealiseerd aan de “Vischmarkt” die vanaf dat moment Catharinaplein ging heten.

In 2013 werd de kapel geheel gerestaureerd. Bij deze restauratie werden ook de glas in lood ramen en de bijzondere statieën in oude glorie hersteld. Eind 2014 is de congregatie, die inmiddels behoorlijk is geslonken, naar een ander zorgcentrum, nl. het Nieuwe ABG, verhuisd. Op zondag blijven de kapeldiensten gehandhaafd zolang de congregatie nog leden heeft. Het is de bedoeling dat de kapel na sloop en nieuwbouw op het terrein van huize Sint-Catharina onderdeel uit zal gaan maken van een nieuw servicegebouw ten behoeve van toekomstige bewoners.

1901-1977 Kapel Sint-Franciscusklooster (oostzijde van de Hoogstraat)

In 1901 vestigen de Broeders van Huijbergen in enkele panden aan de Hoogstraat (21 tot en met 25, later ook 27 en 29) het Sint-Franciscusklooster met een lagere school en internaat. Op de oorspronkelijke plaats van de Sint-Petrus en Pauluskapel (nr. 21) trekken zij in dat jaar een gebouw met een kapel op. De kapel wordt op de eerste verdieping ingericht. In 1977 breekt men het achter de Hoogstraat gelegen scholencomplex inclusief nr. 21 af. Bij de sloop komen de funderingen van de middeleeuwse kapel tevoorschijn. Het jaar daarop wordt het huidige poortgebouw in classicistische stijl gebouwd.

1903-1976 Kapel van het Karmelietessenklooster (Halsterseweg, 248)

De Zusters der Ongeschoeide Karmelietessen, een beschouwende orde, bouwen in 1903 een klooster aan de Halsterseweg, op de plaats waar nu woningcomplex De Karmel staat. In 1945 zijn in het klooster slechts drie Nederlandse nonnen, de overigen van allerlei nationaliteiten. Aangezien ze ook onder elkaar moesten zwijgen was dat niet zo’n beletsel. In 1970 verhuizen zij naar het voormalige novicenhuis van de Broeders van Huijbergen te Huijbergen. In 1976 wordt het klooster aan de Halsterseweg verkocht en gesloopt. .

1907-1987 Kerk van de H. Martelaren van Gorkum (Bolwerk Zuid)

In 1905 sticht het bisdom een parochie voor de bewoners van de Zandstraat en de Poort. De kerk naar ontwerp van M. Vergouwen en Q. Horsten wordt in 1907 gewijd.

De 19 patroonheiligen, monniken uit Gorkum en in 1572 door de geuzen te Den Briel vermoord, stonden in een beeldengalerij rond het hoofdaltaar. H.P.W. Vermeulen is bouwpastoor. In oktober 1944 blaast het Duitse leger op terugtocht de toren op. Ook deze fraaie kerk valt in 1987 ten prooi aan de slopershamer.

1909-1966 Sint-Aloysiuspatronaat (ten zuiden van de Gevangenpoort, nu de Westersingel)

Ten behoeve van de in 1906 opgerichte St.-Aloysiusvereniging bouwt men in 1909 een patronaatsgebouw aan de dan nog nieuwe omleiding langs de Gevangenpoort. De vereniging is bedoeld voor de bevordering van het 'zedelijk en godsdienstig leven' van katholieke jongens uit Bergen op Zoom. Het gebouw heeft naast een verenigingslokaal en een conciërgewoning, een in 1931 ingerichte kapel. In 1966 sloopt de gemeente het patronaat ten behoeve van de aanleg van de Westersingel.

1910-1988 Kapel van het Juvenaat. (Antwerpsestraat, 125)

Het Juvenaat is gebouwd als kleinseminarie van de congregatie van de Priesters van het H. Hart. In 1903 bouwt men de eerste vleugels, uitgebreid in 1910. De eerste kapel, een vrijstaande noodvoorziening, staat rechts van het hoofdgebouw. Bij een volgende uitbreiding en verbouwing in 1923 bouwt men links van het hoofdgebouw en in aansluiting erop een nieuwe kapel. De eerste kapel krijgt de functie van muziek-, toneel- en filmzaal. De nieuwe kapel blijft tot 1988 in gebruik. In 1953 wordt het kleinseminarie een erkend gymnasium. Na verhuizing van de paters en van de school volgt leegstand en verpaupering. In 1993 verdwijnen de laatste restanten van dit buitengewoon markante complex.

1912-1987 Kapel van het Gerardus Majellaklooster (Boxhornstraat, hoek Noordsingel)

In 1912 bouwt het zusterspensionaat St.-Anna uit Oudenbosch hier een meisjesschool en een zusterhuis. Het zusterhuis met de op de 1e verdieping gesitueerde kapel wordt in 1987 gesloopt.

1913-1972 Sint-Jozefkerk (Bredasestraat)

De parochie van St.-Jozef is in 1906 opgericht. Men kerkte eerst in het hulpkerkje St.-Jozef. Deze kerk wordt al spoedig te klein. De bisschop benoemt J. Jooren (1863-1938) tot bouwpastoor. Architect Jan Stuijt uit de school van P. Cuypers ontwerpt in 1911 de nieuwe kerk. In 1913 is deze gereed. De parochie is welvarend en laat de beste artiesten aan het interieur werken. Jan Custers levert het hoofdaltaar; Joan Colette schildert de profeten en apostelen.

In 1945 beschadigt een nabij neergekomen V1 de kerk. Van de toren blijven alleen de onderste verdiepingen intact. Eerst maakt men een nooddakje op de torenstomp en in 1958, in het kader van Duitse herstelbetalingen, een nieuwe bekroning. Mede door de ontvolking van de binnenstad gaat de parochie in 1968 deel uitmaken van de binnenstadparochie. De kerk komt leeg te staan en wordt in 1972 gesloopt. Het in 1921 opgerichte H. Hartbeeld blijft na afbraak van de kerk staan.

1914 Kapel van het Gerardus Majellaklooster te Nieuw-Borgvliet (Rembrandtstraat, 71)

In 1914 bouwt het zusterpensionaat van St.-Anna uit Oudenbosch hier een school met zusterhuis en kapel op de eerste verdieping. Vanaf 1977 heeft wijkcentrum Het Hoofdkwartier hier onderdak tot de verhuizing naar de St.-Antoniuskerk aan de overzijde in 2002. Sinds 2004 is het in gebruik bij Stichting Arsis kunst en sociëteit.

1918 Hulpkerk van Onze Lieve Vrouw van Lourdes (Lourdesplein, 1)

In 1918 gebouwd als hulpkerk in afwachting van de nog te bouwen parochiekerk. Het is een z.g. Pseudobasiliek en werd gebruikt tot de grote kerk klaar was. Nadat deze is gebouwd, doet het dienst als patronaatsgebouw en parochiehuis. Sinds 1976 is het in gebruik als wijkcentrum.

1923 De Ark, Vrederust

In 1909 ging de protestantse psychiatrische stichting Vrederust van start. Deze inrichting werd voornamelijk bevolkt door personeel en patiënten vanuit het Zeeuwse. De stichting werd door tal van protestantse kerken gesteund en voor de geestelijke begeleiding van de patiënten was niet alleen een predikant in dienst maar wilde men tevens een kerkgebouw realiseren.

Inwijding van de kerk vond plaats in 1923. In de zeventiger jaren werd de kerk grondig verbouwd.

1926 Kapel van het St.-Jozefklooster (Bernadettestraat, 2)

In 1926 gebouwd als klooster voor de zusters van het Allerheiligste Hart van Jezus, die dan de ernaast gelegen Bernadetteschool onder hun hoede hebben. Het gebouw is nu als wijkcentrum in gebruik. In beginsel bleven de nonnen binnen het klooster of hun werkterrein in ziekenhuis of school. Daarom zijn naast de diverse meisjesscholen zusterhuizen met kapellen gebouwd. Later gingen ze wel in ganzenpas naar de nabijgelegen parochiekerk waar ze hun eigen bank vooraan hadden.

1926 Kerkelijk centrum (Williamstraat, 7)

Opgericht door de Hervormde Vereniging voor Inwendige Zending ofwel de Evangelisatievereniging. Later in gebruik als Hervormde kerk, ter vervanging van de Gertrudiskerk. Tegenwoordig komt een regionale baptistengemeente hier bijeen. Dit is een op Amerikaanse leest geschoeide zendingsgemeente welke uitgaat van de volwassendoop.

1926 Kerk van Onze Lieve Vrouw van Lourdes, (Prins Bernhardlaan, 83)

Pastoor De Meulemeester werd gevraagd een nieuwe parochie op te richten voor de buurtschap "Het Fort", gelegen ten zuiden van de stad en ten noorden van Nieuw Borgvliet. 19 december 1918 is de oprichtingsdatum van deze parochie. In 1918 werd de hulpkerk in gebruik genomen. De huidige Fortkerk werd gebouwd naar ontwerp van de architecten Joseph en Pierre Cuijpers. Het is een centraalbouw met koepel. In 1928 werd de kerk geconsacreerd en in gebruik genomen.

In 1944 werd op 27 oktober ook van deze kerk de toren opgeblazen door de terugtrekkende Duitsers. Dit gebeurde om 12.30 uur. Bij die gelegenheid liep ook de kerk schade op. In 1953/54 werd deze schade hersteld en de toren werd weer opgemetseld.

In 2010 is de kerk gerestaureerd. Thans geldt deze kerk als de parochiekerk voor de Bergse Lievenvrouweparochie.

1928 Ontmoetingskerk, Protestantse Gemeente (Bolwerk Zuid, 134)

Centraalbouw onder samengesteld steil dak met dakruiter. Ontworpen door B.T. Boeijinga (1886-1969) in expressionistische, aan de Amsterdamse school verwante stijl.

Boeijinga sloot aan bij de opvattingen inzake kerkbouw van gereformeerd voorman Abraham Kuiper. De kansel, met erboven als een kroon het orgel, en ervoor de doopvont en de avondmaalstafel vormen het centrum van een halve cirkel, waaromheen de zitplaatsen zijn gearrangeerd. Zodoende vormt de bediening van woord en sacrament het middelpunt van de verzamelde gemeente. De rijzigheid van het interieur wordt versterkt door de steile daken waarvan de constructie bijna tot de volle hoogte zichtbaar is. De spits van het torentje (dakruiter) meet 28 meter hoog en samen met de vrij hoog geplaatste haan komen daar nog enkele meters bij.

De kerkruimte is in 1 complex ondergebracht met pastorie, kosterswoning, verenigingszaal, kerkeraadskamer en katechisatielokaal.

1939-2008 Lutherse kerk (Faurestraat, 14)

Tegen het eind van de 17de eeuw ontstond in Bergen op Zoom de Lutherse gemeente onder invloed van het garnizoen, waartoe vele Duitsers behoorden. In 1698 werd de eerste predikant bevestigd. In 1703 kreeg de Lutherse gemeente de beschikking over een eigen kerkgebouw; de kapel van het voormalige Sint Margrietenklooster op de hoek van de Geweldigestraat en de Minderbroederstraat. Diverse keren werd met huize St.-Catharina overlegd over verkoop van de kapel omdat men ruimte nodig had. In 1930 werd hiertoe besloten en de Lutherse gemeente ging nieuwbouw plegen in de Faurestraat.

In 1939 werd het kerkje in de Faurestraat ingewijd. Het ontwerp was van F.J. Rampart te Bergen op Zoom. Uit de oude kerk werd het orgel meegenomen. In 1978 werd dit orgel tot monument verklaard en in 1980/81 vond restauratie plaats van het instrument. Door vergrijzing stopte de Lutherse gemeente haar activiteiten in 2008. Het orgel verhuisde naar de Sint-Gertrudiskerk en het gebouw werd aan de R.S.G. 't Rijks verkocht.

1951/1968 Mariakapel Markiezenhof (Steenbergsestraat, 6 / Hofstraat)

In 1951 geeft de Onze Lieve Vrouwe Broederschap opdracht een Mariakapel in te richten in een nevenruimte van het Markiezenhof. In de kazernetijd van dit complex (1815-1958) functioneert deze ruimte als afzonderlijk woonhuis. Deze kapel blijft daar in ieder geval tot de aanvang van de restauratie van het Markiezenhof in 1963. De kapel is vóór 1968 verhuisd naar de oostvleugel aan de grote binnenplaats naar een overwelfd vertrek, de voormalige archiefbewaarpplaats. In de tuinmuur aan de Hofstaat krijgt de kapel een eigen, openbare ingang. De broederschap heet nu Stichting Lievenvrouwegilde en verzorgt ook de jaarlijkse Maria Ommegang in Bergen op Zoom.

1951 Kapel Ons Bergen (Goudenbloemstraat, 17-19)

In een van deze voormalige woningen voor militairen, gebouwd in 1850, wordt in 1951 het verenigingsgebouw St.-Franciscus Liefdewerk gehuisvest. De vereniging verzorgt jeugdwerk voor de verwaarloosde mannelijke jeugd. Op de zolder richt men een kapelruimte in. In de loop van de jaren neemt men ook de drie andere woningen in gebruik. In de loop van de jaren groeit de voorziening uit tot een wijkcentrum, genaamd Ons Bergen. Het wijkcentrum is nu gevestigd in een nieuw gebouw aan de Korenmarkt.

1952 Kerk van het Allerheiligste Hart van Jezus, (Kastanjelaan, 160)

17 november 1949 werd door bisschop J. Baeten een nieuwe parochie gesticht en pastoor Koopmans mocht de bouwpastoor zijn. Door zijn voorliefde voor het Heilig Hart van Jezus is de naam voor de parochie al snel gevonden.

Door het architectenbureau Siebers en van Dael te Breda werd een Koepelkerk met achthoekige koepel en dakruiter ontworpen. Traditionele vroegchristelijke en byzantijns aandoende baksteenvormen Bossche-School-trant. Het ontwerp behoort bij een woningbouwcomplex in dezelfde trant. Op 17-10-1952 vond de consecratie van de kerk plaats. Door de pers werd opgemerkt dat bij de inwijdingsdienst de mis gecelebreerd werd met het gezicht naar de gelovigen toe! De nieuwe kerk leidde tot het inslaan van nieuwe wegen. (Zo blijkt dat al lang voor het tweede Vaticaans concilie er zaken in beweging waren: de liturgie was niet meer het kruisoffer, voltrokken op het altaar ten aanschouwen van heel het volk, maar de eucharistische maaltijd, samen met heel het volk gevierd rond de tafel).

De kerk heeft de beschikking over 4 luidklokken die de eerste 4 noten spelen van het TE DEUM. In 1953 werden de eerste twee geïnstalleerd genaamd Henricus, een klok van 130 kg in de toon E, en Janina, een klok van 103 kg in de toon fis. In 1954 komen daarbij de klok Anna van 85½ kg in de toon gis en de klok Maria van 255½ kg in de toon cis.

De namen van de eerste drie klokken houden verband met de weldoeners/sters die deze klokken financierden. De naam Maria houdt verband met het Mariajaar 1954.

Voorjaar 2014 werd de kerk uit het reguliere liturgische gebruik genomen. Het ligt in de bedoeling de kerk te herbesteden met een centrale functie in de wijk. De tussenliggende jaren zal de kerk de bestemming "depot van het bisdom" hebben.

1959-1970 Pauluskerk (woonerf 'Paulusberg', hoek Augustalaan en Jacob Catslaan)

Zelden zal een parochie korter hebben bestaan dan de Paulusparochie van het Zeekantgebied.

De Lourdeskerkparochie groeide uit zijn voegen en derhalve werd in 1959 een hulpkerk gebouwd in de nieuwbouwwijk bij de Van Slingerlandtlaan. Dit door architect Strik uit Boxtel ontworpen gebouw heeft slechts kort als parochiekerk dienst gedaan. De maten van de kerk waren 30 x 17,5 meter en 5 meter hoog. In de kerk waren geen pilaren zodat iedereen goed zicht had op het altaar. Er stond een 10-meter hoge losse ijzeren toren met luidklok bij de hoofdingang met daarop een 1,5 meter hoog kruis.

1961 Nieuw-Apostolische kerk (Eerst in het woonhuis Engelsestraat, 34, later naar de Marslaan, 5)

Een herenhuis aan de Engelsestraat is vanaf 1956 in gebruik geweest als huis-van-samenkomst van de gemeenschap van de Nieuw-Apostolische kerk. De gemeente telt ruim 50 leden die woonachtig zijn in het gebied West-Brabant. Het kerkgenootschap is gesticht in 1832 in Engeland als vernieuwingsbeweging binnen de Anglicaanse kerk. Men wilde de volle aandacht richten op het apostelambt. Binnen de Anglicaanse kerk kon deze beweging geen ruimte krijgen, vandaar dat men een eigen kerkgenootschap stichtte.

De kerkruimte in het huis aan de Engelse straat had de uitstraling van een eenvoudige kapel. Naast een lessenaar/tafel domineert een elektronisch orgel, want zang is dan ook een belangrijk onderdeel van de liturgie. In 2003 is de kerk verhuisd naar de Marslaan.

1964 Kerk van de Goddelijke Voorzienigheid (Van Heelulaan, 73 (vanaf 1964)

Bouwpastor J. Boumans schreef over de naamgeving van deze parochie: IK BEN ALTIJD GEOBSEDEERD GEWEEST DOOR DE ZORG VAN GOD VOOR DE MENSEN. BIJ WIE ZOU IK VOOR EEN PATRONAGE DAN BETER TERECHT KUNNEN DAN BIJ DE GROTE BAAS ZELF? In september 1960 werd de parochie opgericht in opdracht van bisschop J. Baeten en op 29 november 1964 werd de kerk ingewijd door bisschop G.H. de Vet.

Deze kerk is gebouwd op een keerpunt in de rooms katholieke kerkgeschiedenis, namelijk tijdens het

Vaticaanse concilie. Nog tijdens de bouw werd de plaats van het altaar gewijzigd. (In de dagkapel kun je dat nog zien aan de aansluitingen voor de lampen).

De kerk werd in 1964 in gebruik genomen, op het moment dat het Nederlands in de liturgie z'n intrede deed. Vanaf de eerste dienst vond de liturgie dan ook in de volkstaal plaats.

Het ontwerp van de kerk werd gemaakt door de Rotterdamse architect H. Nefkens die al enige kerken op zijn naam had staan. Aan het feit dat het ontwerp tot 6 keer toe voor goedkeuring moest worden ingediend is af te lezen dat voor het bisschoppelijk college de vernieuwende gedachten wat al te fors waren. Toch is uiteindelijk gewoon het allereerste ontwerp goedgekeurd en gebouwd nadat de nieuwe bisschop hierover contact had gehad met de Rotterdamse kenners van Nefkens. De bouw was begroot op 910.000 gulden.

Er is een prachtig gebouw ontstaan met een bijzondere glaswand van maar liefst 25 meter lang, gemaakt door de Brabantse glazenier Jan Dijcker. Het onderwerp van deze raampartij is de schepping. Hoewel deze wand op het noorden is, en door de zon niet kan worden beschenen, heeft deze raampartij toch een positief effect op de lichtinval in de kerkruimte.

Onderdeel van het kerkelijk complex is een zeer intieme dagkapel.

In de toren hangen twee luidklokken. De grootste weegt 600 kg en heeft als opschrift: Providentie heet ik, en beveel in Gods zorgen de mens die zich weet in haar liefde geborgen.

Op de kleinste klok staat: Vrede (pax) is mijn naam, oecumene mijn bede, eens kondig ik alle christenen vrede aan. De firma Eijsbouts te Asten heeft de klokken gegoten.

Voorjaar 2014 werd de kerk uit gebruik genomen. Het gebouw werd in 2016 gesloopt.

1968 Kapel Ziekenhuis Lievensberg (Boerhaveplein, 1)

Boven de entree van ziekenhuis Lievensberg is een grote vierkante 'doos' zichtbaar. Hierin bevindt zich de kapel van het ziekenhuis waar zowel rooms-katholieke als protestantse erediensten plaatsvinden.

1974 Koninkrijkszaal Jehova's Getuigen, (Glymesstraat, 10)

Vanaf 1974 komen de Jehova's getuigen bijeen op dit adres. Over inrichting e.d. is weinig bekend.

1978/2019 El-Feth-moskee.

De Stichting Buitenlandse Werknemers heeft in de Blauwehandstraat in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw een islamitische gebedsruimte ingericht. Deze bleef daar tot ca. 1978. Daarna gaan de Marokkaanse moslims naar de Oude Stationsweg 37, de huidige El Feth-moskee. Op een achterterrein was een gebedsruimte te vinden voor mannen, tevens een aantal lokalen voor koranles en een winkeltje. Er was boven een aparte gebedsruimte voor vrouwen. In 2018 is begonnen aan de verbouw van het voormalige postkantoor, Drebbelstraat, ten behoeve van een nieuwe en veel grotere Moskee. Architect ir. Erdal Önder heeft het ontwerp getekend. De nieuwe moskeeruimte is in 2019 in gebruik genomen. Naast een grote gebedsruimte heeft het gebouw tal van zalen bedoeld voor sociale en culturele activiteiten.

1979/2009 Ulu-moskee (Tot najaar 2009, Bruinevisstraat, 32, daarna Van Heelulaan)

In 1979 wordt de stichting Turks Islamitisch centrum opgericht. Zij kopen een deel van een voormalige melkfabriek waar zij een gebedsruimte en ruimten voor onderwijsdoeleinden en culturele

activiteiten inrichten. Vanaf 1984 nemen ze de naam Ulu-moskee aan. In 2005 zijn ze begonnen met de bouw van een nieuwe grotere moskee aan de Van Heelulaan, onder architectuur van ir. Erdal Önder. Deze werd op 17 oktober 2009 onder grote belangstelling in gebruik genomen. Het gebouw is opgetrokken in een mix van Osmaanse architectuurvormen en Europees materiaalgebruik. Er is een grote gebedsruimte, gedekt door een koepel, met daarin een vrouwengalerij. Apart is er een complex van zalen en de woning voor de imam.

1987 Emmauskerk (Korenberg, 90)

De Emmauskerk is in december 1987 in gebruik genomen. De naam verwijst naar de leerlingen van Jezus die onderweg in gesprek raken met een ander over de Schriften en die merken dat een nieuw vuur in hen oplaait. In hun huis in Emmaus gaan hen de ogen open als de ander brood breekt en deelt. In de naam herkennen we een bescheiden op weg zijn en zo is ook het uiterlijk van dit gebouw, bescheiden en eenvoudig. Er zijn 200 zitplaatsen. De architect was ir. J.W.B. Bolder, Breda. Het gebouw was bedoeld voor de noordelijke stadswijken.

Al in 1977 begonnen de nieuwkomers van deze grote wijk in een schoolgebouw bijeenkomsten te houden. Als snel werd een noodkerk gesticht aan de Dahlistraat. Op de plaats waar de Emmauskerk nu staat heeft in het verleden een kapel gestaan voor de bewoners van het woonwagenveld Rijsselbergen. (ook genaamd de Kortjan) Het Mariabeeld uit deze kapel kreeg een plaatsje in de noodkerk en later ook in de huidige kerk.

Een deel van de inboedel heeft een bijzondere herkomst: zo kwamen het tabernakel en het altaar uit het Juvenaat van de broeders van Saint-Louis uit Oudenbosch zoals ook de luidklok.

In 2007 werd de kerk buiten gebruik gesteld voor de rooms-katholieke eredienst. Vanaf 2010 is het gebouw in eigendom en gebruik bij de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt.

Een binnenkerkelijk conflict in 1944 leidde tot het uiteenvallen van de landelijke gereformeerde kerken. Een aantal gemeenten maakte zichzelf 'vrij' van de kerk en vormden een eigen Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt. In Bergen op Zoom ontstond pas in de loop van de 50-er jaren een bescheiden groepering "vrijgemaakten". Zij hielden hun diensten in de Evangelisch-Lutherse kerk in de Faurestraat en vanaf 2010 dus in de Emmauskerk.

1989 St. Gertrudiskapel (Scheldelaan (vanaf 1989))

In 1987 (het jaar waarin 700-jaar heerlijkheid Bergen op Zoom e.o. werd gevierd) namen enkele Bergenaren het initiatief tot de wederoprichting van een kapel ter ere van Gertrudis. De bouw kon plaatsvinden in de buurt van de plek waar de bron zich moest bevinden.

In 1989 kon deze kapel daadwerkelijk worden ingewijd door bisschop Ernst van Breda (22-09).- Architect was dhr. ir. J. Weyts. Bij de bouw van de kapel werden diverse onderdelen gebruikt van verdwenen kerken en kapellen van Bergen op Zoom.

6 Glas in lood vensters laten scènes uit het leven van Sint-Gertrudis zien, o.a. de legende dat zij een zoetwater bron bij de (zoute) Scheldeoever zou hebben doen ontspringen. Oorspronkelijk was Gertrudis vooral bekend als de patrones voor de reizigers en omdat Bergen op Zoom handelsstad was valt te begrijpen dat men deze beschermheilige goedgunstig wilde stemmen. Ze was een concurrente dus van Sint-Christoffel.

Literatuurlijst

Bij het samenstellen van deze syllabus heb ik vooral gebruik gemaakt van de gegevens uit de wandelgids: "waar eens lofzang en gebed weerklonk": EEN WANDELING LANGS VOORMALIGE KERKEN, KAPELLEN, EEN SYNAGOGE EN EEN MOSKEE IN HET HISTORISCH CENTRUM VAN BERGEN OP ZOOM. Samenstellers: Ria Weyts, Ies Telkamp, Laurijs Weyts, Ad van den Bulck en Adriaan van Roode. Dit was een uitgave van het cultuurhistorisch overleg open monumentendag in de gemeente Bergen op Zoom, 2008.

Voor het overige is **onderstaande literatuurlijst slechts "een begin"**

- J.F. van Agt en E. van Voolen. Synagogen in Nederland. Hilversum, 1988.
- J.J. Boon. Gedenkboekje ter gelegenheid van de viering van het 75-jarig bestaan der Gereformeerde kerk te Bergen op Zoom. 1857 - 21 november - 1932. Bergen op Zoom, 1932.
- H. Bos. De verdwenen orgels van de Grote of Sint Gertrudiskerk te Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1991.
- P. van Dijk en M. Venselaar, Voorzienigheidskerk in het zilver. 1964 - 29 november - 1989. Bergen op Zoom, 1989.
- div. auteurs. Bergen op Zoom, gebouwd en beschouwd. Gesch. Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom, Alphen aan de Rijn, 1987.
- div. auteurs. De monumenten van Noord-Brabant, cultuur-historische inventarisatie, Bergen op Zoom. Baarn/s Hertogenbosch, 1986.
- div. auteurs. Het Markiezaat van Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1986.
- div. auteurs. Ter ere van "De Maagd". Bergen op Zoom, 1990.
- div. auteurs. "Vrederust" 1909-1984. Zaltbommel, 1984.
- W. Donker. De kerkelijke verhoudingen te Bergen op Zoom van de zestiende tot en met de achttiende eeuw. in: studies uit Bergen op Zoom 2. uitg: de Geschiedkundige Kring van Stad en land van Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1977.
- T. van Eekelen en C. Vanwesenbeeck. Van Gasthuismeesters, Momboirs en Regenten. Bergen op Zoom 1989.
- Pater Gerlach O.M. CAP. Eeuwfeest penitenten recollectinen St.-Catharina gesticht 1838 - 1938. Bergen op Zoom, 1938.
- F. Gieles. Ste. Gertrudis van Nijvel. Patrones van Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1988.
- F. van Giels. Ste. Gertrudis kapel aan de Binnenschelde te Bergen op Zoom, Bergen op Zoom, 1993.
- W.A. van Ham. De Grote of Sint Gertrudiskerk te Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1988.
- W.A. van Ham. Geschiedenis van de Herv. gemeente. in: jaargids 1976/1977 der Hervormde Gemeente te Bergen op Zoom.
- W.A. van Ham. Historische stedenatlas van Nederland; uitgave Bergen op Zoom.
- W.A. van Ham en C. Vanwesenbeeck. Bergen op Zoom verleden tijd. Bergen op Zoom, 1983.
- W.A. van Ham en C. Vanwesenbeeck. Gids voor oud Bergen op Zoom, Antwerpen, 1982.
- W.A. van Ham, C. Vanwesenbeeck en L.J. Weijts. De Sint Jacobskapel aan de Vismarkt te Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1976.
- F. Jespers. C.J. Rogier, orgel- en meubelmaker te Bergen op Zoom. in: Mixtuur nr 30. 1980.
- H. Levelt. De stad Bergen op Zoom in verleden en heden. Amsterdam, 1924.
- M. Moerkens. Antonius abtkerk Bergen op Zoom 125 jaar. Bergen op Zoom, 1990.
- M. de Moor-v.d. Heijden e.a. St. Antonius, 'n eeuw onderwijsgeschiedenis. Bergen op Zoom, 1984.
- C.C.M. de Mooij. Om de vruchten van Gods berg. Bergen op Zoom, 1983.
- W. Nieuwdorp. Soo haest als den Trommel slaen soude. Bergen op Zoom, 1985.
- C. Peters. Bergen op Zooms verleden geïllustreerd. Hulst, 1993.
- H. Scholtes. Armoede en de tafel van de H. Geest te Bergen op Zoom 1477-1536. In: studies uit Bergen op Zoom 3. uitg: de Geschiedkundige kring van Stad en Land van Bergen op Zoom. Bergen op Zoom 1979.

- C.J.F. Sloomans. Bergen op Zoom, de stad der Markiezen. Heemschutserie deel 64. Amsterdam, 1949.
- C.J.F. Sloomans. Bergen op Zoom; een stad als een huis. Zaltbommel, 1974.
- C.J.F. Sloomans. De Heilig Kruis Ommegang van Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1946.
- C.J.F. Sloomans. De st. Geertruydsbronne. Bergen op Zoom, 1930.
- C.J.F. Sloomans. Het wapen van Frankrijk, eerder: Stortepot. Roosendaal 1979.
- C.J.F. Sloomans in: jubileumuitgave t.g.v het 60-jarig bestaan van de parochie en het 50-jarig bestaan van de parochiekerk van Onze Lieve Vrouwe van Lourdes te Bergen op Zoom. 1978.
- T. Smits. Honderd jaar bejaardenzorg. Huize st. catharina 1882 / 1982. Woerden, 1982.
- R. Steensma en C.A. van Swigghem, 150 jaar Gereformeerde kerkbouw. Kampen, 1986.
- J. Verbraak. 1952-1977, Heilig Hart parochie, Bergen op Zoom. Bergen op Zoom, 1977.
- W. Vermeulen e.a. "Bergen op Zoomsch kerkblad. 1928 ... 26 december ... 1988". Herdenkingskrant 60 jr. Gereformeerd kerkgebouw. Bergen op Zoom, 1988.
- W. Vermeulen e.a. Een stad op een berg. Gedenkboek ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Gereformeerde kerk te Bergen op Zoom. 1892-1992. Bergen op Zoom, 1992.
- W. Vermeulen e.a. "Vroom Bergen op Zoom". Bloemlezing uit 425 jaar protestantse kerkgeschiedenis. Bergen op Zoom, 2005.

syllabus School voor Geschiedenis

Cursusjaar 1, 2022-2023

Niets uit deze syllabus mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de betreffende auteur/samensteller.